

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Звагельський В. Б. (Суми, Україна), канд. філол. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Світайло Н. Д. (Суми, Україна), канд. філософ. наук;
Пашин В. П. (Курськ, Росія), д-р іст. наук;
Петрищева Н. С. (Курськ, Росія), канд. іст. наук;
Рамач Я. (Новий Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Хлопова І. Є. (Курськ, Росія), канд. іст. наук.

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 03.04.2014 р.)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. Б. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : Сумський державний університет, Південно-Західний державний університет, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – 200 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, вчених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 861 від 9 грудня 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці: Перший у світі монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку. Встановлений у жовтні 1918 р. у м. Ромнах на Сумщині. Скульптор І. П. Кавалерідзе.

© Сумський державний університет, 2014

© Південно-Західний державний університет, 2014

РОЛЬ ОРДЕНІВ У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У КІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Різноманітні нагороди та заохочення були дуже важливим елементом державної служби періоду Російської імперії. Власне великою мірою саме завдяки їм трималася вся бюрократична система цієї держави. Заохочення для чиновників символізувало успішну кар'єру і було набором реальних благ, якими намагалися володіти чиновні дворяни та представники інших соціальних категорій, задіяні на державній службі. Аби забезпечити чисельні державні установи необхідною кількістю чиновників імперський уряд використовував різноманітні методи заохочення за службу. На українських землях найбільш дієвими та перевіреними часом були, безперечно, нагородження чинами і певною мірою орденами. Про останні ми й поведемо мову.

Ордени (як і чини) впливали на станово-статусний престиж чиновників та надавалися за заслуги і вислугу років (останнє характерне для цивільної служби) у порядку поступовості – від молодших до старших. Але сама можливість нагородження орденом визначалася наявністю у нагороджуваного того чи іншого чину [9, с.18].

Ордени мали свою ієрархію, згідно з якою визначалася престижність тієї чи іншої нагороди. Логічним було, коли чиновник мріяв отримати найбільш престижний з можливих орденів максимально високого ступеня (щоправда у середовищі дрібного та середнього чиновництва це частіше мрією і залишалося). Але могли існувати й інші «*мрії*» щодо отримання ордену. Якщо російський імператор ставав засновником нового ордену, то, як правило, ця відзнака ставала його улюбленим «*дитищем*». У такому випадку отримати саме цю нагороду (у період правління її засновника) вважалося найбільш почесним. Наприклад, Павло I не любив орденів, введених Катериною II (які при цьому займали високі позиції в орденській системі), але йому подобався орден св.Анни. Дана відзнака хоча і вважалася другорядною, але була однією з найбільш бажаних і почесних у цей час [4, с.35].

На ордени певним чином впливала мода. Офіційні інстанції не завжди видавали їх, але часто надавалося лише право їх носити. Таким чином, нагороджена особа сама замовляла орден, а тому могла

змінювати і розмір нагороди чи навіть прикрашати її. Так, у XVIII ст. у моді були ордени великі та масивні, а в епоху Олександра I – меншого розміру, тендітніші [4, с.36].

Згідно з указом від 12 січня 1821 р. цивільні чиновники могли бути нагороджені орденом лише у випадку наявності у них класного чину не нижче титулярного радника (IX клас). Таким чином чиновники-недворяни могли отримати дворянство через орден незадовго до отримання дворянства через чин (тоді ще дворянство надавалося з чину VIII класу) [10, с.596].

Довгий час дворянство міг отримати будь-який чиновник, навіть той, хто мав невеликий чин, який нагороджувався орденом св. Володимира IV ступеня (введений у 1782 р.). Цей орден надавався за 35-річну бездоганну службу у цивільній установі. Орденом св. Володимира могли нагороджувати за проханням самого чиновника, якщо він вислужив необхідний для цього 35-річний термін в обер-офіцерських чинах. Так, у 1818 р. директор училищ Чернігівської губернії статський радник М.Г.Марков просив Училищний комітет Харківського університету затвердити його кандидатуру на нагородження зазначеним орденом. Він вказував, що знаходився на державній службі з 1773 р., а перший обер-офіцерський чин отримав у 1782 р. Таким чином необхідна вислуга у нього вже була. До того ж М.Г.Марков вже був нагороджений орденом св. Анни II ступеня [3, арк.2-2зв].

До 30 жовтня 1826 р. усі ордени давали права потомственного дворянства. Потім протягом XIX ст. здійснювалися обмеження щодо отримання цього статусу (спочатку для купців, а потім потомствене дворянство надавалося залежно від ступеня ордену) [9, с.20; 10, с.559].

Протягом першої половини правління Миколи I відбулася ціла низка заходів, що обмежували можливості чиновників бути нагородженими орденами. За указом від 22 травня 1826 р. цивільних чиновників нижче IX класу заборонялося нагороджувати орденами. Спеціальний Комітет пропонував (12 жовтня 1827 р.) чиновників, які не обіймали штатних місць або прослужили на них менше 15 років, не нагороджувати орденами (крім випадків, прописаних безпосередньо у статуті ордена св. Володимира) [8, с.185]. 17 вересня 1836 р. вирішено не нагороджувати орденами службовців, які займали посади, що передбачали клас нижчий за X, а також тих, які не мали чину IX класу [10, с.661-662]. У 1840 р. імператор вирішив, що *«представления к наградам за отличие по службе не редко основываются только на одной выслуге срока, установленного для награды за отличие, а не на прямом отличии»* [5, с.LXIII].

Але не всі цивільні чиновники могли претендувати на нагородження орденом навіть за умови тривалої та бездоганної служби. Ордени не надавалися міщанам і вихідцям з селянського стану [1, с.181].

Взагалі нагородження орденами не було явищем розповсюдженим. Це підтверджують відомості про нагородження орденами дворян Чернігівщини на цивільній службі протягом 1785-1860 рр. Таких випадків виявлено 129, з яких орденом св. Володимира IV ступеня було здійснено 85 нагороджень, III ст. – 2; орденом св. Анни III ст. – 17, II ст. – 7, I ст. – 1; орденом Станіслава IV ст. – 6, III ст. – 6, II ст. – 2, I ст. – 1; орденом Білого Орла – 2 [7, с.70]. До цього слід додати й те, що особи, нагороджені орденами вищого ступеня, як правило, нагороджувалися цими ж орденами попередніх ступенів. У деяких випадках вони мали й інші ордени. Таким чином, коли мова ведеться про 129 нагороджень, то кількість нагороджених чиновників при цьому буде помітно меншою. Основна маса нагороджених були чиновниками державних установ, які служили «від корони». Вибірні службовці рідко отримували ордени, хоча така практика все ж існувала. Так, у січні 1840 р. Суразький предводитель дворянства колезький секретар Богданов був нагороджений орденом св. Анни III ступеня [6, с.XCVI].

Говорячи про ордени цивільних чиновників, слід також враховувати, що деякі з них були отримані на попередній військовій службі. Відношення до нагороджених орденами цивільних чиновників та військових у суспільстві було не однаковим. Якщо нагородження статських чиновників свідчило лише про добре відношення до них з боку керівництва, то військова нагорода фіксувала патріотичне служіння державі [4, с.37].

Особи, які отримали нагороду, підлягали особливим відрахуванням, що здійснювалися або із самої нагороди (якщо та була грошовою), або з жалування чиновника. Відрахування з жалування здійснювалися і за ордени у розмірі, вказаному в орденському статуті [2, с.158].

Взагалі завдяки отриманню чинів і орденів велика кількість українських чиновників змогла вирішити свої соціальні (отримання або підтвердження дворянства), матеріальні (жалування, пенсійне забезпечення й інші пільги), кар'єрні (службові привілеї, долучення до владних/управлінських функцій) потреби. Причому більш легко це можна було зробити наприкінці XVIII ст., коли активно відбувався процес інкорпорації усіх галузей українського життя, у т.ч. бюрократичної, до російського імперського простору. У цих умовах відносною легкістю, з якою представники різних соціальних груп

українського суспільства (від шляхти і старшини до рядових козаків, духовенства, міщан, селян) потрапляли на державну службу, вислужували чини й отримували інші нагороди, можна пов'язати зі спробами російського уряду за допомогою нагород прискорити процес остаточного злиття українського суспільства з російським, що фактично й сталося до кінця першої третини XIX ст.

З початку XIX ст. уряд з одного боку ускладнив можливість отримати чини, ордени і зовсім відмінив пожалування землями та кріпаками, але з іншого – більш широко використовуються нагородження грошові, чиновникам частіше надавалися різноманітні пам'ятні медалі, подяки різного рівня, подарунки та ін. Орден став більш рідкісною нагородою. Це певним чином було пов'язано зі швидким розростанням бюрократичного апарату та входженням до нього все більшої кількості представників непривілейованих верств населення. Такі зміни були характерними для всіх регіонів Російської імперії й у т.ч. для українських губерній.

1. *Бармак М.В.* Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – перша половина XIX ст.). – Тернопіль: АСТОН, 2006. – 288 с.

2. *Градовский А.Д.* Существо государственных должностей и учение о службе гражданской / А.Д.Градовский // Собрание сочинений А.Д.Градовского. – Т.8. Начала русского государственного права. – Часть II. Органы управления. – СПб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1903. – С.1-185.

3. Державний архів Харківської області, ф.667, оп.287, спр.36 – О представленні к награждению орденом св. Владимира 4-й степени директора училищ Черниговской губернии, 3 арк.

4. *Лотман Ю.М.* Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю.М.Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 1996. – 399 с.

5. О представленнии к наградам орденами за отличие. (Отношение Управляющего делами Комитета гг. Министров, 23-го Апреля, к Управляющему Министерством Внутренних Дел) // Журнал Министерства Внутренних Дел. – №5. – 1840. – Распоряжения. – С.LXIII-LXV.

6. Общий циркуляр по Министерству Внутренних Дел о награждении, определении и увольнении от должностей, с 21-го Декабря 1839 по 9-е Февраля 1840 года // Журнал Министерства Внутренних Дел. – №2. – 1840. – Распоряжения. – С.XCV-CVII.

7. *Опанасенко В.В.* Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785-1860 рр. / В.В.Опанасенко / дис. ... канд. істор. наук / 07.00.01. – К., 2003. – 209 с.

8. Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.74. Журналы Комитета учрежденного высочайшим рескриптом 6 Декабря 1826 года. – СПб.: В Государственной Типографии, 1891. – 502 с.

9. *Шепелев Л.Е.* Отмененные историей. Чины, звания и титулы в Российской империи / Л.Е.Шепелев. – Л.: Издательство «Наука», Ленинградское отделение, 1977. – 153 с.

10. *Яблочков М.* История дворянского сословия в России / М.Яблочков. – СПб.: Типография А.М.Котомина, 1876. – 680 с.